
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΣ

Προβλήματα προσέγγισης της θεωρίας των κομμάτων του R. Michels

ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Το έργο του R. Michels,¹ παρότι φέρνει έντονα τα αποτυπώματα της ιδεολογικοπολιτικής συγκυρίας μέσα στην οποία γράφτηκε και ιδιαίτερα αυτά της αντίδρασης των φιλελευθέρων αντιδημοκρατών –κυρίως των θεωρητικών των ελίτ– απέναντι στην ανάπτυξη δημοκρατικών και σοσιαλιστικών μαζικών οργανώσεων στο γύρισμα του αιώνα, δεν στερείται επικαιρότητας· περιέχει ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις για τη λειτουργία των σύγχρονων κομμάτων και των σύγχρονων συνδικαλιστικών οργανώσεων. Οι συνεχείς επανεκδόσεις του στις διάφορες γλώσσες όπως και η πρόσφατη έκδοσή του στα ελληνικά, τόσα χρόνια μετά την πρώτη του κυκλοφορία στα γερμανικά, αποτελούν την καλύτερη απόδειξη του παραπάνω ισχυρισμού.

Για να εντυφίσει όμως κάποιος στα *Πολιτικά κόμματα*, για να κατορθώσει να αναλύσει τα αίτια και τους μηχανισμούς που οδηγούν αναπόφευκτα, σύμφωνα με τον Μίχελς, στην εγκαθίδρυση ολιγαρχικών στο εσωτερικό των μαζικών οργανώσεων, οφείλει να εξετάσει το πνευματικό δρομολόγιο του νεαρού Μίχελς, και ιδιαίτερα όλες εκείνες τις πολιτικές αναζητήσεις που προηγούνται της συγγραφής του *opus magnum* του.

---

1. Το βιβλίο του R. Michels κυκλοφόρησε πρόσφατα και στα ελληνικά, ογδόντα πέντε περίπου χρόνια μετά την πρώτη έκδοση στη γερμανική γλώσσα (1911), με τίτλο *Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων στη σύγχρονη δημοκρατία και υπότιτλο Έρευνες γύρω από τις ολιγαρχικές τάσεις του ομαδικού βίου*. Το βιβλίο αυτό, που του λοιπού θα αναφέρεται ως *Πολιτικά κόμματα*, κυκλοφορεί από τις εκδόσεις Γνώση (1997) σε φιλότιμη και καλοδουλεμένη μετάφραση του Γ. Ανδρουλιδάκη, παρά τη χρήση κάποιων αδόκιμων όρων.

Το «καθήκον» αυτό δεν είναι απλώς αυτό του ιστορικού των ιδεών, ο οποίος διεξέρχεται την ιστορική πορεία μιας σκέψης προσπαθώντας να ταξινομήσει τα διαδοχικά στάδια εξέλιξής της και να εντοπίσει τους αρμούς που συνδέουν τα στάδια αυτά, αλλά αποτελεί αναγκαίο διάβημα στο βαθμό που οι απαντήσεις που ανευρίσκει κάνει στα *Πολιτικά κόμματα* αποτελούν απαντήσεις σε ερωτήματα που ο Μίχελς είχε ήδη θέσει στη νεανική του περίοδο· κατά συνέπεια, η ενασχόληση με το νεανικό του έργο και η διευκρίνιση των ερωτημάτων αυτής της περιόδου μπορεί να φωτίσει το σύνολο του έργου του. Πρέπει εδώ να διευκρινισθεί ότι το έργο του Μίχελς χαρακτηρίζεται από συνέχειες και από ασυνέχειες· συνέχειες ως προς τα ερωτήματα που θέτει –κοινά στο νεανικό και ύστερο έργο του– και ασυνέχειες ως προς τις απαντήσεις που δίνει – ριζικά διαφορετικές στον νεαρό Μίχελς, τον επηρεασμένο από το μαρξισμό και τον επαναστατικό συνδικαλισμό του Ζωρζ Σορέλ (Georges Sorel), από εκείνες του ύστερου Μίχελς, του επηρεασμένου, κυρίως, από τον ελιτισμό των Βιλφρέντο Παρέτο (Vilfredo Pareto) και Γκαετάνο Μόσκα (Gaetano Mosca).

Το παρόν λοιπόν άρθρο χωρίζεται σε δύο άνισα μέρη: στο πρώτο, το μικρότερο, διερευνώνται οι νεανικοί προβληματισμοί του Μίχελς ως μέλους της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας και καταγράφεται η αγωνιώδης προσπάθειά του να άρει τους όρους που γεννούσαν την, κατά τη γνώμη του, ρεφορμιστική πολιτική του κόμματος αυτού· στο δεύτερο μέρος, κατά πολύ μεγαλύτερο, αναλύονται τα βασικά θέματα των *Πολιτικών κομμάτων* και ιδιαίτερα εκείνοι οι οργανωτικοί, ψυχολογικοί και κοινωνιολογικοί μηχανισμοί οι οποίοι, σύμφωνα με τον Μίχελς, καθιστούν μάταια κάθε απόπειρα δημοκρατίας, ακόμα και στο εσωτερικό των δημοκρατικών και σοσιαλιστικών κομμάτων.

Ο νεαρός Μίχελς

Ο νεαρός Μίχελς, παρότι γόνος μεγαλοαστικής οικογένειας της Κολωνίας, είναι ενεργό μέλος της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας και μάλιστα τοποθετημένος στην αριστερή της πτέρυγα μαζί με τους Ρόζα Λούξεμπουργκ (Rosa Luxemburg), Καρλ Λίμπκνεχτ (Karl

Liebkcnecht), Άντον Πάνεκοκ (Anton Panekoek) κ.ά.: όλοι οι παραπάνω ασκούν έντονη κριτική στις επιλογές της ηγεσίας του S.P.D.

Σε μια σειρά άρθρων δημοσιογραφικού χαρακτήρα που δημοσιεύει ο Μίχελς ανάμεσα στο 1904 και το 1908, στο επίσημο όργανο των Γάλλων επαναστατών συνδικαλιστών,² ανάμεσα στους οποίους κυρίαρχη είναι η μορφή του Σορέλ, προσπαθεί να απαντήσει στο παρακάτω ερώτημα: πώς είναι δυνατόν η γερμανική σοσιαλδημοκρατία με τρία εκατομμύρια ψηφοφόρους, με μια εκλογική δύναμη μεγαλύτερη από το σύνολο της εκλογικής δύναμης όλων των άλλων σοσιαλιστικών κομμάτων του δυτικού κόσμου, να είναι σε τέτοιο βαθμό ανίκανη να επηρεάσει την πολιτική ζωή της χώρας, με αποτέλεσμα η «Γερμανία να είναι, μετά τη Ρωσία και την Τουρκία, η πλέον αντιδραστική χώρα της Ευρώπης» και το αστυνομικό της κράτος να απειλεί καθημερινά τα στοιχειώδη δικαιώματα του γερμανικού προλεταριάτου;

Όλες οι προσπάθειες του Μίχελς αυτή την περίοδο κατατείνουν στο να διαγνωσθούν τα αίτια της παθητικότητας και της αδράνειας της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας.

Στα άρθρα του αναφέρεται συχνά στην ιστορία του γερμανικού λαού και την ψυχολογία της γερμανικής φυλής. «Η γερμανική ιστορία», γράφει, «είναι σχετικά φτωχή σε επαναστατικά γεγονότα. Ο χαρακτήρας των Γερμανών είναι περισσότερο παθητικός παρά ενεργητικός· είναι αναποφάσιτος, βαρύς, σκλάβος της παράδοσης και του περιβάλλοντος, ελάχιστα τολμηρός και απελπιστικά αργός».³

Η παραπάνω εξήγηση όμως, όσο και αν είναι έγκυρη, είναι παρ' όλα αυτά μερική. Οι κύριες αιτίες της παθητικότητας της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας πρέπει να αναζητηθούν αλλού, και ιδιαίτερα στον αποκλειστικά κοινοβουλευτικό χαρακτήρα της δράσης της, στην υπερτροφική γραφειοκρατία που έχει αναπτυχθεί στο εσωτερικό της, καθώς και σε μια λανθασμένη αντίληψη που έχει επικρατήσει στην ηγετική της ομάδα γύρω από τη διαπαιδαγώγηση των μαζών.

---

2. Τα άρθρα αυτά πρωτοδημοσιεύθηκαν στο περιοδικό *Le Mouvement Socialiste*: τα περισσότερα από αυτά κυκλοφορούν τώρα σε έναν τόμο που επιμελήθηκαν και παρουσίασαν οι Pierre Cours-Saliès και Jean-Marie Vincent με τίτλο *Critique du socialisme. Contribution aux débats du début du XXe siècle*, Kimé, Παρίσι 1992.

3. «Les Dangers du Parti socialiste allemand», *Le Mouvement Socialiste*, 144, 1η Δεκ. 1904, σ. 199, και τώρα στο: R. Michels, *Critique du socialisme...*, ό.π., σ. 53.

Σύμφωνα με τον Μίχελς αυτής της περιόδου, το κόμμα στο οποίο ανήκει έχει εγκαταλείψει το πεδίο των ταξικών αγώνων, έχει εγκαταλείψει οποιαδήποτε προοπτική ρήξης με την εξουσία, υιοθετώντας μια άνευ όρων νομιμόφρονα πρακτική. Αυτό γίνεται γιατί μοναδικό του μέλημα είναι η διατήρηση της κοινωνικής ειρήνης, έτσι ώστε να επιδοθεί απρόσκοπτα στην άγρα ψήφων, που αποτελούν το πλέον αποτελεσματικό μέσο για να μπορέσει να ισχυροποιήσει την κοινοβουλευτική του παρουσία.

Το κόμμα όμως δεν μένει αδρανές μόνο γιατί περιορίζει την δράση του στη δράση της κοινοβουλευτικής ομάδας και στους λεπτούς τακτικούς χειρισμούς που μια τέτοια δράση προϋποθέτει, αλλά και γιατί είναι υποχρεωμένο με δεδομένο το μέγεθός του – τετρακόσιες χιλιάδες μέλη – να διαθέτει μια τεράστια οργάνωση. Η οργάνωση αυτή δημιουργείται αρχικά για να υπηρετήσει μια σειρά σκοπούς, όπως η ρύθμιση του κομματικού βίου μέσα από την επιβολή τάξης και πειθαρχίας, η είσπραξη των συνδρομών, η προπαγάνδισή της στοχοθεσίας και του προγράμματος του κόμματος κ.ά.: με την παρέλευση του χρόνου όμως ο Μίχελς διαπιστώνει προαναγγέλλοντας μια βασική προβληματική του ύστερου έργου του, όπου η οργάνωση από μέσο γίνεται αυτοσκοπός, «μια μηχανή η οποία τελειοποιείται με στόχο τον εξωραϊσμό της μορφής της και όχι με στόχο τις υπηρεσίες που θα μπορούσε να προσφέρει».⁴ Ο Μίχελς εξηγεί αυτή τη μετάπλαση μέσα από την παρακάτω διαδικασία: για να μπορέσει να λειτουργήσει αυτή η τεράστια οργάνωση που είναι το γερμανικό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα, χρειάζεται μια στρατιά υπαλλήλων· όλοι αυτοί οι άνθρωποι όμως, έχοντας εξασφαλίσει μια σχετική υλική ασφάλεια που απορρέει από τη θέση τους, διστάζουν να τη διακυβεύσουν υιοθετώντας μια ρηξικέλευθη πολιτική ρήξης με το αστικό κράτος, έναν γραφειοκρατικό μηχανισμό κατά πολύ ισχυρότερο από το δικό τους. Έτσι, η ανάπτυξη ίδιων συμφερόντων από την πλευρά των επαγγελματιών στελεχών του κόμματος, η ανάγκη διατήρησης, δηλαδή, της «οργάνωσης για την οργάνωση»,⁵ έρχεται να προστεθεί

---

4. «Le Syndicalisme et le socialisme en Allemagne», *Le Mouvement Socialiste*, 188, 15 Ιουλ. 1907, σ. 61.

5. «Le Socialisme allemand après Mannheim», *Le Mouvement Socialiste*, 181, Ιαν. 1907, σ. 20-21, και τώρα στο *Critique...*, ό.π., σ. 139-140.

στον κοινοβουλευτισμό ως παράγοντας έλλειψης επαναστατικότητας από την πλευρά του κόμματος αυτού.

Υπάρχει όμως και ένας τρίτος παράγοντας που καθηλώνει το γερμανικό προλεταριάτο στην ακινησία, και αυτός είναι η έλλειψη επαναστατικής συνείδησης στους κόλπους του, αποτέλεσμα μιας μηχανιστικής αντίληψης του μαρξισμού που έχει υιοθετήσει η ηγεσία της σοσιαλδημοκρατίας. Το γερμανικό προλεταριάτο είναι ανίκανο να εξεγερθεί ενάντια σε μια ισχυρή αστική τάξη, που από την πλευρά της ενοποιείται κάθε φορά που αισθάνεται ότι απειλείται πολιτικά, γιατί στερείται της απαραίτητης θέλησης για δράση. Αυτό το έλλειμμα οφείλεται στην επικράτηση μιας αντίληψης που καταργεί τους ανθρώπους ως επαναστατικά υποκείμενα και τους μεταμορφώνει σε απλές μαριονέτες των υλικών συνθηκών· όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Μίχελς, «να μία από τις θλιβερές συνέπειες ενός κακοχωνεμένου ιστορικού υλισμού. Δυνάμει του να κηρύσσεται καθημερινά η αυστηρή εξάρτηση των συναισθημάτων και των ιδεών των ανθρώπων από την οικονομική νομοτέλεια, φθάσαμε στο σημείο να αρνούμαστε το προφανές: ότι, δηλαδή, η θέληση και η ενέργεια μπορούν με τη σειρά τους να ασκήσουν μεγάλη επίδραση πάνω στη δράση μας και μερικές φορές σε πλήρη αντίθεση με τις υλικές ανάγκες της ζωής»⁶. Ο Μίχελς στο σημείο αυτό ενώνει τη φωνή του με άλλες αντιπολιτευτικές φωνές για να καταγγείλει το έλλειμμα επαναστατικής ενεργητικότητας από την πλευρά του γερμανικού προλεταριάτου, αποδίδοντάς το στην επικράτηση της «θεωρίας της κατάρρευσης» στους κόλπους της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας, σε μια αντίληψη που υποτιμά το ρόλο της επαναστατικής διαπαιδαγώγησης των μαζών, αρκούμενη στους αυτοματισμούς που παράγουν οι άλυτες και ολοένα αυξανόμενες αντιφάσεις του καπιταλιστικού συστήματος.

Απέναντι όμως σε τέτοιου είδους παρεκκλίσεις από τον «ορθό» επαναστατικό δρόμο, ο νεαρός Μίχελς πιστεύει ότι υπάρχουν αντίδοτα. Ο συνδικαλισμός, όχι στην «τρέιντ-γιουνιονιστική» αγγλική εκδοχή του αλλά στη γαλλική και ιταλική επαναστατική εκδοχή του, μπορεί να ζωογονήσει το βυθισμένο σε λήθαργο γερμανικό προλεταριάτο, να άρει τη νομιμοφροσύνη της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας και να καταργήσει τον κοινοβουλευτισμό ως αποκλειστική τακτική

---

6. «Les Dangers...», ό.π., σ. 202 και 56.

της.⁷ Ο επαναστατικός συνδικαλισμός, υιοθετώντας την ιδέα της γενικής απεργίας ως κύριο άξονα της πάλης του και επιλέγοντας την αυτόνομη δράση της εργατικής τάξης, θα κατορθώσει να αναπτύξει στους κόλπους του προλεταριάτου αυτό που η κυρίαρχη μηχανιστική αντίληψη του μαρξισμού τού είχε αποστερήσει, δηλαδή την επαναστατική συνείδηση· μια συνείδηση που ο Μίχελς, επηρεασμένος από τον Σορέλ –παρότι δεν μοιάζει να συμφωνεί με τις ακραίες απολήξεις της συλλογιστικής αυτού του τελευταίου⁸– την αντιλαμβάνεται με όρους ηθικούς. Οι ηρωικές αξίες, το πνεύμα αλληλεγγύης, αυταπά- νησης και θυσίας, ως το ουσιώδες περιεχόμενο της συνείδησης του προλεταριάτου, θα απεγκλωβίσουν τη γερμανική σοσιαλδημοκρατία από τα αδιέξοδα στα οποία την οδηγεί η πολιτική της ηγεσίας της.

Μπορεί λοιπόν να διαπιστώσει κανείς ότι την περίοδο της συνεργασίας του με το *Mouvement Socialiste*, ο Μίχελς δεν θεωρεί τη γερμανική σοσιαλδημοκρατία εσαεί παγιδευμένη στο πλαίσιο της συντηρητικής πολιτικής, που ασκεί η ηγεσία της και πιστεύει ότι η πολιτική αυτή μπορεί να αλλάξει, αρκεί να επικρατήσει μια διαφορετική αντίληψη, όπως αυτή του επαναστατικού συνδικαλισμού.

Ο ύστερος Μίχελς

Η ενεργή συμμετοχή του Μίχελς στη γερμανική σοσιαλδημοκρατία καθώς και οι επαφές του με το διεθνές επαναστατικό κίνημα κα-

---

7. «Le Congrès syndical de Cologne», *Le Mouvement Socialiste*, 158, 1η Ιουλ. 1905, σ. 313 και 81.

8. Ο Σορέλ δεν ασκεί απλώς κριτική προς την πρακτική ενός συγκεκριμένου κόμματος, όπως ο Μίχελς, αλλά απορρίπτει το σύνολο των κομμάτων. Τα πολιτικά κόμματα, σύμφωνα με τον Σορέλ, ακόμα και όταν εμφανίζονται ως σοσιαλιστικά, αναπαράγουν στο εσωτερικό τους τις ιεραρχικές σχέσεις της κοινωνίας. Έτσι, ενώ για τον Μίχελς η επαναστατική δράση των συνδικάτων αποτελεί το αντίβαρο στο λεγκαλισμό και τον κοινοβουλευτισμό των σοσιαλιστικών κομμάτων, για τον Σορέλ συνιστά τον αποκλειστικό δρόμο μέσα από τον οποίο η εργατική τάξη κατορθώνει να διαμορφώσει αυτόνομα τη συνείδηση της. Μολονότι δε και οι δύο συμφωνούν στον ορισμό της συνείδησης της εργατικής τάξης με όρους ηθικούς, μόνο ο Σορέλ κάνει το αποφασιστικό βήμα που είναι αυτό του υλικού καθορισμού της εργατικής τάξης, μόνο για τον Σορέλ η τάξη αποτελεί αφαίρεση· ο Μίχελς παραμένει πιστός στο μαρξιστικό πλαίσιο ανάλυσης, στον υλικό καθορισμό της τάξης.

θιστούν την εξεύρεση εργασίας στο γερμανικό πανεπιστήμιο αδύνατη, και αυτό παρά τις δημόσιες διαμαρτυρίες του φίλου του Μαξ Βέμπερ.⁹ Ο Μίχελς θεωρεί την απαγόρευση αυτή ως μία ακόμη απόδειξη των ταπεινώσεων που επιβάλλει το γερμανικό απολυταρχικό κράτος στα μέλη ενός κόμματος, που απώλεσε οποιαδήποτε έννοια μαχητικότητας εξαιτίας της κοινοβουλευτικής και εκλογικιστικής πολιτικής του. Έτσι, αναγκάζεται να εκπατρισθεί και να πάει στην Ιταλία, όπου το 1907 γίνεται διδάσκων (*libera docenza*) του πανεπιστημίου του Τορίνο. Στην περίπτωση όμως αυτή δεν πρόκειται για μια απλή γεωγραφική μετακίνηση· άλλες μετακινήσεις, θεωρητικού χαρακτήρα αυτές, θα σημαδέψουν το δρομολόγιο του Μίχελς.

Μερικούς μήνες μετά το διορισμό του στο ιταλικό πανεπιστήμιο, τον Ιανουάριο του 1908, το *Mouvement Socialiste* θα δημοσιεύσει την τελευταία συνεισφορά του Μίχελς ως οπαδού του επαναστατικού συνδικαλισμού. Σ' αυτό το άρθρο, για μια ακόμη φορά, εκφράζει την εμπιστοσύνη του στην πάλη του προλεταριάτου, ενώ δεν παραλείπει να διαβεβαιώσει ότι «οι κανόνες της κοινωνικής φιλοσοφίας του Μαρξ συνιστούν μια «αναλλοίωτη αλήθεια».¹⁰ Τον Οκτώβριο όμως της ίδιας χρονιάς, και αφού ο Μίχελς έχει ήδη αποχωρήσει από τη γερμανική σοσιαλδημοκρατία, το ιταλικό περιοδικό *Riforma Sociale* κυκλοφορεί με ένα άρθρο όπου το ενδιαφέρον του Μίχελς δεν εστιάζεται πλέον στο προλεταριάτο αλλά σε μια άλλη τάξη, «την πολιτική τάξη», η οποία συνιστά «ένα απαραίτητο και διαρκούς αξίας στοιχείο στην κοινωνική ζωή των λαών».¹¹ Θεωρίες διαφορετικές από αυτές του Μαρξ κεντρίζουν του λοιπού το πολιτικό και επιστημονικό ενδιαφέρον του Μίχελς, οι θεωρίες της μοσκιανο-παρετιανής σχολής.

Γι' αυτή τη μεταστροφή του Μίχελς, η οποία θα τον οδηγήσει από

---

9. Γι' αυτό το θέμα, όπως και ευρύτερα για την επίδραση που άσκησε ο Βέμπερ πάνω στον Μίχελς, βλ. W. J. Mommsen, «Max Weber and Roberto Michels. An asymmetrical partnership», *Archives Européennes de Sociologie*, 12/1, 1981, σ. 100-116, και L. A. Scaff, «Max Weber and Roberto Michels», *American Journal of Sociology*, 86/6, Μάιος 1981, σ. 1269-1286.

10. «Le Patriotisme des socialistes allemands et le Congrès Essen», *Le Mouvement Socialiste*, 194, Ιαν. 1908, σ. 13 και τώρα *ό.π.*, σ. 173.

11. «La fatalità della classe politica», *Riforma Sociale*, LXVII, 1908, επαναδημοσιευμένο στο R. Michels, *Studi sulla democrazia e sull'autorità*, «La Nuova Italia», Φλωρεντία 1933, σ. 7.

τον επαναστατικό συνδικαλισμό στη θεωρία των ελίτ, έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις.

Κάποιοι¹² την έχουν αποδώσει στην απογοήτευση· ο ιδεαλισμός του νεαρού Μίχελς, κληροδότημα του γερμανικού πανεπιστημίου, που τον οδηγεί στο να ταυτισθεί με το προλεταριάτο, θεωρώντας το ως τον κατεξοχήν ιστορικό παράγοντα ηθικής αναγέννησης της κοινωνίας, εξασθενεί μπροστά στα εμφανή αδιέξοδα του εργατικού κινήματος, με αποτέλεσμα να καταφύγει στο πανεπιστήμιο απ' όπου η ενασχόλησή του με τις μαζικές οργανώσεις θα χαρακτηριστεί περισσότερο από μια ψυχρή ακαδημαϊκή στάση παρά από μία συναισθηματική εμπλοκή.

Κάποιοι άλλοι,¹³ αρνούμενοι ρητά την παραπάνω εξήγηση, διαπιστώνουν ότι την περίοδο αυτή δεν υπάρχουν μείζονα γεγονότα ούτε στη γερμανική σοσιαλδημοκρατία ούτε στο γαλλικό και ιταλικό επαναστατικό συνδικαλισμό, που να ερμηνεύουν τη μεταστροφή του Μίχελς με όρους σοβαρών πληγμάτων μιας εύθραυστης ιδεαλιστικής προσωπικότητας και προτιμούν να αποδώσουν τη μεταστροφή αυτή σε μια απλή αλλαγή θεωρητικού πλαισίου μέσα από το οποίο φωτίζεται η ίδια πραγματικότητα· ο ελιτισμός, στη θέση του μαρξισμού, θα είναι αυτός που θα απαντάει του λοιπού στα ερωτήματα που έθετε ο Μίχελς μέσα από την κομματική του εμπλοκή.

Παρά τον εμφανή «ψυχολογισμό» της πρώτης απόπειρας ερμηνείας, παρά το ότι προσδίδει αυθαίρετα στη θεωρία των ελίτ την ιδιότητα μιας ψυχραιμής και αξιολογικά ουδέτερης επιστημονικής προσέγγισης της κοινωνικής πραγματικότητας, πιστεύουμε ότι κάποια στοιχεία της μπορούν να συνδυασθούν με τη δεύτερη απόπειρα ερμηνείας μπορεί, δηλαδή, να αποτιμηθεί η καινούργια περίοδος στην πνευματική ζωή του Μίχελς ως το αποτέλεσμα μιας απογοήτευσης που τον στρέφει στην υιοθέτηση του ελιτισμού.

Όποιες και αν είναι όμως οι αιτίες της μετάβασης του Μίχελς από τον ιδιότυπο μαρξισμό των νεανικών του χρόνων στον ενστερνω-

---

12. Όπως ο A. Mitzman, *Sociology and Estrangement. Three Sociologists of Imperial Germany*, A. Knopf, N. Υόρκη 1972, σ. 264-338 passim και ιδιαίτερα σ. 315-318.

13. Όπως ο D. Beetham, «From Socialism to Fascism: the Relation between Theory and Practice in the Work of Robert Michels. I. From Marxist Revolutionary to Political Sociologist», *Political Studies*, 25/1, Μάρτ. 1977, σ. 3-4 και 19-20.

σμό των θεωριών του Μόσκα και του Παρέτο, εκείνο που είναι αναμφισβήτητο είναι ότι υπάρχει στη σκέψη του μια ρήξη με δύο διαστάσεις, οι οποίες αλληλοεμπλέκονται.

Η πρώτη διάσταση αναφέρεται στον επιστημολογικό χαρακτήρα του έργου του Μίχελς. Δεν πρόκειται πλέον για την αναζήτηση των μέσων που θα καταστήσουν δυνατή την εξέγερση των προλεταρίων ενάντια στην καπιταλιστική εκμετάλλευση, αλλά για την απλή εξεύρεση και κατανόηση των νόμων που διέπουν την κοινωνική ολότητα, έστω και αν οι νόμοι αυτοί είναι τέτοιου χαρακτήρα, ώστε επάνω τους να συντρίβεται κάθε προσπάθεια του προλεταριάτου για οικονομική, κοινωνική και πολιτική χειραφέτηση. Ο Μίχελς μεταμορφώνεται από μαχόμενο στέλεχος του ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος σε «επιστήμονα» που θέλει απλώς να διαπιστώσει τα γεγονότα και να ανακαλύψει τις αιτίες που τα γεννούν. Όπως ο ίδιος γράφει στον πρόλογο των *Πολιτικών κομμάτων*: «Έργο της επιστήμης της κοινωνιολογίας δεν είναι τόσο να οικοδομεί συστήματα, όσο να δηλοποιεί διακριβώσεις, δεν είναι τόσο να εξευρίσκει λύσεις όσο να περιγράφει με τον πιο άψογο κατά το δυνατόν τρόπο τις υφιστάμενες τάσεις και αντιτάσεις, λόγους και αντιλόγους· κοντολογίς, τον ιστό της δομής του κοινωνικού βίου». ¹⁴ Δυστυχώς, ο Μίχελς αρκείται στην παραπάνω δήλωση προθέσεων· δεν μπαίνει στον κόπο να εξηγήσει τις φιλοσοφικές προϋποθέσεις της καινούργιας του επιστημολογικής θέσης, με αποτέλεσμα να μην μπορούμε να διαγνώσουμε με ακρίβεια αν πίσω από μια τέτοια επανατοποθέτηση βρίσκεται ο πολυσύνθετος επιστημολογικός στοχασμός του φίλου του Βέμπερ, ή ο ανεπεξέργαστος θετικισμός των νέων του μεντόρων Μόσκα και Παρέτο.

Η απόρριψη του κανονιστικού χαρακτήρα της θεωρίας και η υιοθέτηση μιας θετικιστικής κοινωνιολογίας –πρώτη διάσταση της ρήξης που επικαλεστήκαμε– συνοδεύεται από μια αλλαγή οπτικής – δεύτερη διάσταση της ρήξης. Ο ύστερος Μίχελς δεν ενδιαφέρεται πλέον για το προλεταριάτο, αφού το προλεταριάτο καταργείται ως αυτόνομη και με συνείδηση του ρόλου της ιστορική οντότητα, αλλά επικεντρώνει την προσοχή του στην ιθύνουσα τάξη. Το καινούργιο θεωρητικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο εντάσσεται ο Μίχελς, επιτάσσει την αποκλειστική ενα-

---

14. Στο ίδιο, σ. 15-16.

σχόληση με τη μειοψηφία, η οποία κυριάρχησε, κυριαρχεί και θα κυριαρχεί σε όλες τις κοινωνίες· για τους ιδρυτές του ελιτισμού Μόσκα και Παρέτο κάθε κοινωνία είναι η κοινωνία της ιθύνουσας τάξης της. Κατά συνέπεια, η αποκλειστική ενασχόληση με την αποκωδικοποίηση των αιτιών που γεννούν αυτή την τελευταία, της εσωτερικής σύνθεσής της καθώς και των μορφών δράσης στις οποίες επιδίδεται, συνιστούν τον απαραίτητο όρο για την αποκωδικοποίηση της ίδιας της ιστορίας.

Βέβαια, ο Μίχελς, στα *Πολιτικά κόμματα*, στο έργο που του χάρισε την υστεροφημία, δεν ασχολείται με την ιθύνουσα τάξη σε επίπεδο συνολικής κοινωνίας, αλλά με την ιθύνουσα τάξη που σχηματίζεται στο εσωτερικό της μικροκοινωνίας των κομμάτων όπως και των άλλων μαζικών οργανώσεων. Εξάλλου ολόκληρη η πρωτοτυπία του εγχειρήματός του στηρίζεται σε αυτό ακριβώς το σημείο. Ο Μίχελς δεν διαθέτει καινοφανή στοχασμό· όλες του οι αναλύσεις έχουν ως αφετηρία, και αρκετές φορές ως κατάληξη, τα ερευνητικά πορίσματα άλλων στοχαστών, με προεξάρχοντες τους Μόσκα και Παρέτο. Εκείνο όμως που είναι πραγματικά καινοτόμο στο βιβλίο του Μίχελς είναι ότι εφαρμόζει τα πορίσματα αυτά στο υλικό που του προσφέρει η πλούσια εμπειρία του ως μέλους της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας αλλά και ως άμεσου γνώστη των τεκταινομένων στο εσωτερικό των ευρωπαϊκών επαναστατικών σχηματισμών. Άλλωστε, και ο ίδιος μοιάζει να έχει συνείδηση του παραπάνω χαρακτηριστικού του εγχειρήματός του.¹⁵

Στρέφει λοιπόν ο Μίχελς τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα προς τα δημοκρατικά και σοσιαλιστικά κόμματα, όχι όμως μόνο γιατί θέλει να αξιοποιήσει την βιωμένη γνώση του, αλλά και γιατί υιοθετεί το παρακάτω θεωρητικό στοίχημα: αν αποδειχθεί η ύπαρξη μιας ιθύνουσας μειοψηφίας, μιας ολιγαρχίας όπως την αποκαλεί, στα κόμματα που παρουσιάζονται ως δημοκρατικά, τότε, αυταπόδεικτα σχεδόν, ολιγαρχικά είναι και τα συντηρητικά και αριστοκρατικά κόμματα που δεν διατείνονται κάτι ανάλογο, ολιγαρχικά, δηλαδή, είναι όλα ανεξαιρέτως τα κόμματα.

Ποιοι είναι όμως οι λόγοι που οδηγούν στην οριστική διαίρεση κάθε κόμματος ή συνδικάτου σε μια ηγετική μειοψηφία αφενός και σε μια ποδηγετούμενη πλειοψηφία αφετέρου.

---

15. Στο ίδιο, σ. 13-14.

Κατ' αρχάς ο Μίχελς, σε αντίθεση με τον Παρέτο, δεν φαίνεται να υιοθετεί το αρκετά διαδεδομένο την εποχή εκείνη επιχείρημα της κοινωνικής βιολογίας και ιδιαίτερα της δαρβίνειας θεωρίας της φυσικής επιλογής· ότι δηλαδή οι λίγοι υπερισχύουν των πολλών γιατί είναι προικισμένοι με ορισμένα κληρονομημένα χαρίσματα, όπως υπέρτερη ευφυΐα, δύναμη χαρακτήρα, ενεργητικότητα κ.ά. Αν για τον Παρέτο η ανωτερότητα των ελίτ είναι το άμεσο αποτέλεσμα μιας φυσικής, σχεδόν βιολογικής, διαφοροποίησης, για τον Μίχελς η ανωτερότητα αυτή εδράζεται περισσότερο σε παράγοντες οι οποίοι σχετίζονται με την κοινωνική θέση, την οικογενειακή παράδοση, τις συνήθειες της τάξης μέσα στην οποία μεγαλώνει ο καθένας κ.λπ.: έτσι, για τον Μίχελς, οι άνθρωποι δεν χωρίζονται ανάμεσα σε αυτούς που γεννιούνται για να διατάζουν και σε εκείνους που γεννιούνται για να υπακούουν, αλλά ανάμεσα σε εκείνους που μαθαίνουν να διατάζουν και σε αυτούς που συνηθίζουν να υπακούουν.

Ο Μίχελς προτιμά να αποδώσει τη γέννηση της ολιγαρχίας στο εσωτερικό των κομμάτων σε οργανωτικούς, ψυχολογικούς και κοινωνιολογικούς λόγους.

Όταν αναφέρεται σε οργανωτικούς λόγους, εννοεί μια σειρά από πολύπλοκες διεργασίες. Κατ' αρχάς αποδέχεται την παρατήρηση του Μόσκα: η μειοψηφία κυβερνά την πλειοψηφία επειδή η πρώτη, λόγω του μικρού αριθμού της, οργανώνεται εύκολα και, κατά συνέπεια, της είναι εύκολο να επιβάλλει τη θέληση της πάνω στο κάθε άτομο της πλειοψηφίας το οποίο στέκεται μόνο και ανίσχυρο χωρίς να περιμένει τη συνδρομή κανενός, εφόσον η πλειοψηφία στην οποία ανήκει παραμένει ανοργάνωτη.¹⁶

---

16. Από αυτή την άποψη είναι χαρακτηριστικό το παρακάτω απόσπασμα του Μόσκα: «Στην πραγματικότητα η δεσποτεία μιας οργανωμένης μειοψηφίας, που υπακούει σε μια μοναδική παρόρμηση, πάνω στην ανοργάνωτη πλειοψηφία είναι αναπόφευκτη. Η ισχύς οποιασδήποτε μειοψηφίας είναι αναπόφευκτη. Η ισχύς οποιασδήποτε μειοψηφίας είναι ακατανίκητη απέναντι σε κάθε μεμονωμένο άτομο της πλειοψηφίας, το οποίο αντιμετωπίζει μονάχο την ολότητα της οργανωμένης μειοψηφίας. Ταυτόχρονα, η μειοψηφία είναι οργανωμένη για το λόγο ακριβώς πως είναι μειοψηφία. Εκατό άνθρωποι που δρουν ενιαία από συμφώνου, με κοινή συνεννόηση, θα θριαμβεύσουν απέναντι σε χίλιους ανθρώπους που δεν συμφωνούν μεταξύ τους και τους οποίους επομένως μπορούν να αντιμετωπίσουν έναν-έναν. Στο μεταξύ θα είναι ευκολότερο για τους πρώτους να δράσουν από συμφώνου και να συνεννοηθούν μεταξύ τους

Στη συνέχεια, αναφέρεται σε διάφορους πρακτικούς και τεχνικούς λόγους, οι οποίοι με τη σειρά τους καθιστούν αναγκαία την άσκηση της πολιτικής μιας οργάνωσης όχι από το σύνολο των μελών της, αλλά από μια ολιγάριθμη ηγετική ομάδα. Παρά τις επιταγές της άμεσης δημοκρατίας, που ορίζουν την αδιαμεσολάβητη λήψη των αποφάσεων, το μέγεθος των σύγχρονων κομμάτων καθιστά πρακτικά αδύνατη την ταυτόχρονη και στον ίδιο χώρο συνεύρεση του συνόλου των μελών τους, με αποτέλεσμα να προκύπτει ως οργανική ανάγκη η ύπαρξη μικρού αριθμού αντιπροσώπων, «εντεταλμένων να μιλούν και να ενεργούν για λογαριασμό των μαζών και να υποβοηθούν στην εκτέλεση της θέλησης τους»¹⁷. Την ύπαρξη όμως αυτών των αντιπροσώπων ευνοούν και παράγοντες όπως η ανάγκη λήψης ταχύτατων αποφάσεων, το γεγονός ότι οι μάζες του κόμματος –λόγω έλλειψης ελεύθερου χρόνου– δεν μπορούν να εντρυφήσουν σε μια σειρά από πολύπλοκα θέματα, κ.ά.

Προκύπτει, λοιπόν, στο εσωτερικό των κομμάτων ένας καταμερισμός εργασίας: από τη μια μεριά βρίσκεται η μάζα του κόμματος, απορροφημένη από το βιοπορισμό της και τους περισπασμούς της καθημερινής ζωής, και από την άλλη, ένας μικρός κύκλος αντιπροσώπων και ειδικών με τον απαραίτητο ελεύθερο χρόνο που τους επιτρέπει να ειδικευθούν σε όλα εκείνα τα ζωτικής σημασίας προβλήματα που είναι δυσπρόσιτα ή απρόσιτα στη μάζα, καθιστάμενοι τελικά απαραίτητοι. Όμως ο καταμερισμός αυτός της εργασίας αποβαίνει καταστρεπτικός για τη δημοκρατία, αποφαινεται ο Μίχελς· ενώ, αρχικά, όλοι αυτοί οι αντιπρόσωποι και ειδικοί, προϊόντα διοικητικών και τεχνικών αναγκαιοτήτων, δεν είναι παρά εκτελεστικά όργανα της συλλογικής βούλησης της μάζας, δημεύουν τελικά την εξουσία της και μετατρέπονται σε μία ολιγαρχία.

Οι μάζες για να πραγματώσουν τη δημοκρατία και το σοσιαλισμό αναγκάζονται να οργανωθούν, αλλά οργανωνόμενες υποθηκεύουν την ίδια τη δημοκρατία, συμπεραίνει ο Μίχελς. Οι αξιωματούχοι οι

απλούστατα επειδή είναι εκατό και όχι χίλιοι» (Guetano Mosca, *Elementi di scienza politica*, 2η έκδ. Bocca, Τορίνο 1923, τόμ. I, σ. 55. Τη μετάφραση του παραπάνω αποσπάσματος τη δανείζομαι από τον Τ. Πατρίκιο, *Λεβιάθαν*, 16, 1996, σ. 13-14).

17. R. Michels, *Κοινωνιολογία...*, ό.π., σ. 70.

οποίοι λόγω των εξειδικευμένων γνώσεών τους οφείλουν να εξασφαλίζουν την εύρυθμη λειτουργία της κομματικής μηχανής, ανεξαρτητοποιούνται από τη βάση του κόμματος και αρχίζουν να έχουν τις δικές τους αυτοτελείς βλέψεις. Με αυτό τον τρόπο η οργάνωση, γιατί στον Μίχελς οργάνωση δεν είναι τόσο το σύνολο των συνδεδεμένων μεταξύ τους μελών όσο η κομματική ηγεσία,¹⁸ που από απλό μέσο για την επιδίωξη της δημοκρατίας μεταβάλλεται σε αυτοσκοπό, γίνεται το παν· όπως χαρακτηριστικά γράφει: «Το όργανο επιβάλλεται στον οργανισμό».¹⁹

Η προβληματική της «οργάνωσης για την οργάνωση» υπήρχε, όπως διαπιστώσαμε, και στον νεαρό Μίχελς· μόνο που εκεί η πρακτική αυτή παρουσιαζόταν ως το αποτέλεσμα μιας λανθασμένης αντίληψης για την ανάπτυξη της κομματικής οργάνωσης καθώς και του εθνικού χαρακτήρα των Γερμανών, ενός χαρακτήρα απρόθυμου να πάρει πρωτοβουλίες και έτοιμου να πειθαρχήσει στο παραμικρό κέλευσμα. Στην καινούργια θεωρητική φάση που διανοίγουν τα *Πολιτικά κόμματα*, η μεταμόρφωση της κομματικής γραφειοκρατίας από ένα απλό όργανο σε κυρίαρχο του παιχνιδιού αποτελεί προϊόν εκείνων των καθολικής ισχύος κοινωνικών νόμων, οι οποίοι κινούνται πέρα από τη θέληση των ανθρώπων και τους οποίους ο θετικιστής κοινωνιολόγος πρέπει και μπορεί να ανακαλύπτει, κάτι που ο Μίχελς κάνει: «Αναλλοίωτος κοινωνικός νόμος είναι ότι κάθε απότοκο του καταμερισμού εργασίας όργανο του συνόλου, ευθύς μόλις εδραιωθεί, αποκτά *ίδια συμφέροντα*, *συμφέροντα αυτοφυή και αυτοτελή*».²⁰

Στο σημείο αυτό εξάλλου μπορούμε να διαγνώσουμε την επίδραση του Βέμπερ. Παρότι η βεμπεριανή ανάλυση για την κομματική γραφειοκρατία δεν έχει την αρνητική φόρτιση που της προσδίδει ο Μίχελς, ο ίδιος ο Βέμπερ πίστευε πως τα κόμματα με έντονο ιδεολογικό προσανατολισμό, όπως η γερμανική σοσιαλδημοκρατία, δεν είχαν μέλλον μπροστά τους και ότι, αργά ή γρήγορα, θα μεταβάλλονταν σε «μηχανές», όπως τα αμερικανικά πελατειακά κόμματα. Για

---

18. P.J. Cook, «Robert Michels's Political Parties in Perspective», *Journal of Politics* 33/3, Αύγ. 1971, σ. 787.

19. R. Michels, *Κοινωνιολογία...*, ό.π., σ. 511.

20. R. Michels, *Κοινωνιολογία...*, ό.π., σ. 538. Η υπογράμμιση στο κείμενο.

τον Βέμπερ η μετεξέλιξη των κομμάτων σε «μηχανές» που θα υπάρχουν, όχι για την προάσπιση κάποιων ταξικών συμφερόντων, αλλά για τον ίδιο τους τον εαυτό και για το όφελος που θα αποκομίσουν από μια τέτοια ύπαρξη, αποτελεί μονόδρομο για τα σύγχρονα κόμματα, έστω και αν γι' αυτόν, σε αντίθεση με τον Μίχελς, μια τέτοια προοπτική δεν είναι διόλου απαγορευτική για τη δημοκρατία.²¹

Οι παραπάνω οργανωτικές μεταπλάσεις προς την κατεύθυνση ενός σαφούς διαχωρισμού στο εσωτερικό των κομμάτων επιτείνονται και από ψυχολογικές παραμέτρους. Τα χαρίσματα τα οποία οδηγούν στην πρώτη εκλογή ενός ηγέτη καθώς και η εξειδίκευση που αποκτά στη συνέχεια, ως συνέπεια αυτής της εκλογής, διευκολύνουν συνήθως την επανεκλογή του· οι συνεχείς όμως επανεκλογές επιφέρουν αλλαγές στη συνείδησή του· αποκτά την οίηση της μεγάλης προσωπικότητας, συναισθάνεται ότι είναι απαραίτητος και του γεννιέται το αίσθημα ότι το αιρετό αξίωμα αποτελεί κτήμα του, με τελικό αποτέλεσμα «από *υπηρέτης του λαού να γίνεται εύκολα αφέντης του*».²²

Πρέπει στο σημείο αυτό να διευκρινισθεί ότι ο Μίχελς σε κανένα σημείο του έργου του δεν θέτει σε αμφισβήτηση την αγνότητα των προθέσεων των ηγετών των σοσιαλιστικών κομμάτων. Οι ηγέτες αυτοί μεταβάλλονται σε ολιγαρχία όχι γιατί εξαρχής αποσκοπούν στην εξυπηρέτηση ίδιων συμφερόντων, αλλά γιατί ως συνέπεια των οργανωτικών και ψυχολογικών διεργασιών που περιγράφηκαν παραπάνω καταλαμβάνουν περίοπτες θέσεις και αποκτούν αντικειμενικά συμφέροντα διακριτά από αυτά της αφανούς μάζας.

Τα συμφέροντα αυτά εξάλλου προσομοιάζουν με εκείνα της αστικής τάξης. Η κομματική υπαλληλία όπως και οι κοινοβουλευτικοί αντιπρόσωποι των σοσιαλιστικών κομμάτων, ακόμα και όταν είναι προλεταριακής καταγωγής, καταλήγουν να ενσωματώνονται στην κυρίαρχη αστική τάξη και τις επιλογές της. «Η απορροφητική και αφομοιωτική δύναμη των ανώτερων τάξεων απέναντι στα ηγετικά στελέχη του εργατικού κινήματος αποτελεί νόμο»,²³ αποφαίνεται ο Μίχελς.

---

21. Βλ. εκτός από τα προαναφερθέντα άρθρα και W.J. Mommsen, *Max Weber et la politique allemande. 1890-1920*, P.U.F., Παρίσι 1985, σ. 147-148.

22. R. Michels, *Κοινωνιολογία...*, ό.π., σ. 229. Οι υπογραμμίσεις στο κείμενο.

23. Στο ίδιο, σ. 427.

Και παρομοιάζει, ως προς τη λειτουργία αυτή, τα σοσιαλιστικά κόμματα με τη ρωμαιοκαθολική Εκκλησία· όπως αυτή η τελευταία αποτέλεσε το κοινωνικό εφελτήριο για τους γόνους των αγροτών, οι οποίοι ήσαν αποκλεισμένοι από τα επαγγέλματα, προνόμιο της φεουδαλικής τάξης ή των εύπορων πατρικίων, με τον ίδιο τρόπο τα σοσιαλιστικά κόμματα εξυψώνουν κοινωνικά ορισμένους προλετάριους.

Δεν αστικοποιούνται όμως ατιμώρητα τα στελέχη προλεταριακής καταγωγής· η κοινωνική τους μεταμόρφωση είναι πλήρης πολιτικής σημασίας. Η κοινωνιολογική αυτή παράμετρος έρχεται να συνδράμει την πρακτική της «οργάνωσης για την οργάνωση»· οι ηγέτες των σοσιαλιστικών κομμάτων δεν έχουν μόνο ίδια συμφέροντα διακριτά από αυτά των εργατικών μαζών, αλλά επιπλέον τα συμφέροντα αυτά δεν αφίστανται εκείνων της αστικής τάξης, με αποτέλεσμα η πολιτική που ακολουθούν οι σοσιαλιστές ηγέτες να μην έρχεται σε ρήξη με την πολιτική της αστικής τάξης. Η πολιτική των σοσιαλιστικών κομμάτων δεν μπορεί λοιπόν παρά να είναι συντηρητική. Η παθητικότητα και η αδράνεια της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας, που ο νεαρός Μίχελς απέδιδε στον κοινοβουλευτισμό που είχε υιοθετηθεί ως τακτική από το κόμμα αυτό και σε μια μηχανιστική αντίληψη του μαρξισμού που είχε υπερισχύσει στους κόλπους του, στα *Πολιτικά κόμματα* έρχεται να τις αποδώσει στις αναπότρεπτες οργανωτικές, ψυχολογικές και κοινωνιολογικές δομικές αλλαγές, οι οποίες μοιραία επιτελούνται σε μια οργάνωση.

Το πόσο πεισμένος είναι ο Μίχελς για το βαθύ συντηρητισμό των σοσιαλιστικών ολιγαρχιών φαίνεται εξάλλου και από τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται το ελιτιστικό ισοδύναμο της πάλης των τάξεων, που είναι η κυκλοφορία των ελίτ. Σύμφωνα με τους κλασικούς του ελιτισμού, στις κοινωνίες υπάρχει η πάλη των τάξεων, μόνο που, πρώτον, η τελική της έκβαση δεν είναι η αταξική κοινωνία και, δεύτερον, δεν παίρνει τη μορφή της πάλης μιας τάξης στο σύνολό της εναντίον μιας άλλης, αλλά τη μορφή της πάλης μιας κυρίαρχης ελίτ εναντίον μιας αντι-ελίτ, που χρησιμοποιεί τις μάζες ως ένα απλό εφελτήριο. Για τον Παρέτο, στον οποίο κυρίως οφείλεται η παραπάνω έννοια, η κυκλοφορία των ελίτ έχει δύο εκβάσεις, που και οι δύο εξαρτώνται από τις διαθέσεις της κυρίαρχης ελίτ: είτε η κυρίαρχη ελίτ είναι κλειστή, οπότε η αντι-ελίτ αντικαθιστά με βίαιο τρόπο την κυρίαρχη ελίτ στο σύνολό της, πρόκειται για το φαινόμενο των επα-

ναστάσεων· είτε η κυρίαρχη ελίτ είναι ανοικτή, οπότε τα δυναμικότερα στοιχεία της αντι-ελίτ ενσωματώνονται βαθμιαία από την κυρίαρχη ελίτ. Με το φορμαλιστικό αυτό σχήμα, ο Παρέτο προσπάθησε να εξηγήσει την ιστορία των κοινωνιών, καταργώντας όμως την ιστορική πολυπλοκότητα και οδηγούμενος σε μια υπερβολική απλοποίηση. Ο Μίχελς από την πλευρά του θα απλοποιήσει ακόμη περισσότερο το παραπάνω σχήμα. Σε μια από τις σπάνιες φορές που ασκεί κριτική στον Παρέτο αρνείται ότι η κυκλοφορία των ελίτ μπορεί να έχει ως έκβαση την ολική αντικατάσταση μιας ελίτ από μια άλλη, αρνείται τη δυνατότητα της επανάστασης, και εκτιμά ότι η κυκλοφορία των ελίτ «δεν εκτυλίσσεται τόσο ως καθαυτό αντικατάσταση, παρά μάλλον ως αδιάλειπτη συγχώνευση των νέων στοιχείων με τα παλαιά».²⁴

Αν ο φιλελεύθερος αντιδημοκράτης Παρέτο, με το δέος που αισθάνεται μπροστά στην άνοδο των σοσιαλιστικών ιδεών και την ενίσχυση σοσιαλιστικών οργανώσεων, αφήνει ανοικτή την προοπτική της επανάστασης και της εκδίωξης από την εξουσία των αστικών ελίτ από τις σοσιαλιστικές, ο απογοητευμένος σοσιαλιστής Μίχελς υποτιμά πλήρως την ανατρεπτική δύναμη των σοσιαλιστικών ελίτ, βαθιά πεισμένος όπως είναι ότι αυτές οι τελευταίες ακολουθούν ανεπηρέαστες το δρόμο του συντηρητισμού και της αφομοίωσης από τις κυρίαρχες τάξεις της κοινωνίας.

Όποιες και αν είναι οι διαφορές όμως ανάμεσα στον Παρέτο και τον Μίχελς γύρω από την κυκλοφορία των ελίτ, υπάρχει πλήρης συμφωνία μεταξύ τους όσον αφορά στην αποτίμηση του ρόλου της μάζας. Για τους δύο προαναφερθέντες, όπως επίσης και για τον Μόσκα, οι μάζες είναι παθητικές και άμορφες, καταδικασμένες να παίρνουν το σχήμα που τους προσδίδουν οι ελίτ.

Οι μάζες στο ελιτιστικό σχήμα είναι αδιάφορες για τις δημόσιες υποθέσεις, προτιμούν τις υποθέσεις αυτές να τις διαχειρίζονται οι ηγέτες για λογαριασμό τους. «Η ανάγκη για ηγεσία, συνυφασμένη ως επί το πλείστον με ζωνηρή ηρωολατρεία, είναι απεριόριστη στους κόλπους των μαζών, ακόμη και των οργανωμένων στα εργατικά κόμματα».²⁵ Ο προλετάριος, μόλις τελειώσει η εργασία του, μόνο χρόνο για

---

24. Στο ίδιο, σ. 519.

25. Στο ίδιο, σ. 94.

τις κομματικές συνελεύσεις δεν διαθέτει, εκείνο που τον απασχολεί είναι η αναπλήρωση της χαμένης φυσικής του ενέργειας, εξηγεί ο Μίχελς. Εξάλλου η πολυπλοκότητα των σύγχρονων πολιτικών διαδικασιών τις καθιστά για τους υστερούντες σε παιδεία και μόρφωση προλετάριους ακόμη πιο απωθητικές, με τελικό αποτέλεσμα την πλήρη αποξένωσή τους από αυτές.

Ακόμα και στις σπάνιες περιπτώσεις που οι μάζες φαίνονται να εγκαταλείπουν την παρατεταμένη κατάσταση ληθάργου μέσα στην οποία είναι βυθισμένες, είναι γιατί στην πραγματικότητα γίνονται υποχείρια των δημαγωγών. Ένα από τα πολλά θεωρητικά δάνεια του Μίχελς είναι και αυτό από την κοινωνική ψυχολογία και ιδιαίτερα από το έργο του Γκυστάβ Λε Μπον (Gustave Le Bon), σύμφωνα με τον οποίο μόνο το μεμονωμένο άτομο διαθέτει τη δυνατότητα να είναι ορθολογικό, το αφομοιωμένο από τη μάζα άτομο παρακινείται από απλοϊκά και ταυτόχρονα υπερβολικά συναισθήματα. Για τον Μίχελς, η όποια δράση της μάζας δεν είναι τίποτε άλλο παρά το αποτέλεσμα της χειραγώγησής της από δημεγέρτες, οι οποίοι γνωρίζουν ότι οι μάζες είναι ευεπίφορες στον απλοϊκό συναισθηματισμό. Έτσι, η μάζα που εξεγείρεται στον ύστερο Μίχελς δεν είναι η τάξη του νεαρού Μίχελς που στοχάζεται έλλογα, αλλά ένα απλό, ψυχικά εύπιστο και ανορθολογικό εφελτήριο το οποίο χρησιμοποιεί η αντιελίτ για να ανέλθει στις θέσεις εξουσίας. Η μαζική δράση λοιπόν δεν αποτελεί μια γνήσια αυτόνομη δραστηριότητα όπως στη δημοκρατική θεωρία της λαϊκής θέλησης ή στη μαρξιστική θεωρία της προλεταριακής χειραφέτησης, αλλά είναι ετερόνομη, το προϊόν δυνάμεων που δρουν πέρα από τη συνείδηση των δρώντων υποκειμένων· η μαζική δράση όχι μόνο δεν μπορεί να αποτελέσει εμπόδιο στην δραστηριότητα των κομματικών ολιγαρχιών, αλλά αντίθετα είναι εύκολα χειραγωγήσιμη από αυτές τις τελευταίες.

Ο ύστερος Μίχελς διάλεξε να παρουσιάσει τις σχέσεις κομματικής ολιγαρχίας και μαζών ως ένα μονοδρομικό σύστημα κυριαρχίας και υποταγής· περιέγραψε τις μάζες ως ένα άμορφο νεφέλωμα και τους αρνήθηκε τη δυνατότητα μιας αυτοτελούς παρέμβασης στο δημόσιο χώρο. Δεν υποτίμησε όμως μόνο το ρόλο των μαζών, υιοθετώντας ένα θεωρητικό σχήμα που εναπόθετε το σύνολο των δυναμικών είτε στην κυρίαρχη ελίτ είτε στην αντι-ελίτ, αλλά και οποιουδήποτε άλλου παράγοντα ο οποίος κινείται πέρα από τις θελήσεις των ελίτ.

Αγνόησε, για παράδειγμα, το βάρος της ιστορίας και τις διαφοροποιήσεις που αυτή γεννάει· αγνόησε ότι υπάρχουν λαοί, όπως π.χ. ο γαλλικός, με μεγάλη επαναστατική παράδοση, που σχεδόν αυτόματα απεντάσσονται από το καθολικό σχήμα της ομοιόμορφης παθητικής υποταγής που υιοθέτησε. Η απλοποιητική του μανία, υπέρτερη και αυτής του Παρέτο, μας παρέδωσε ένα φορμαλιστικό σχήμα το οποίο αγνοεί το συγκεκριμένο ιστορικό περιεχόμενο κάθε κομματικού αγώνα, προσηλωμένος στην προσπάθεια να αποδείξει τον «σιδηρούν νόμον της ολιγαρχίας».

Ο Μίχελς δεν κατασκεύασε μια γενική θεωρία της δημοκρατίας· επικέντρωσε την προσοχή του στα πολιτικά κόμματα και μάλιστα τα σοσιαλιστικά, ως τις πιο ευνοϊκές περιπτώσεις για να αποδειχθεί ο αντιδημοκρατικός χαρακτήρας των κομμάτων στο σύνολό τους· βέβαια, στο τέλος του βιβλίου του, δεν αντιστάθηκε στον πειρασμό να ισχυρισθεί ότι τα όσα ισχύουν για τις κομματικές οργανώσεις θα μπορούσαν να ισχύουν για την κοινωνία, για την κρατική οργάνωση στο σύνολό της, αλλά δεν επέμεινε, τουλάχιστον στα *Πολιτικά κόμματα*, σε αυτόν το δρόμο.

Αρκέστηκε λοιπόν να διαπιστώσει την ύπαρξη ολιγαρχιών μέσα στα κόμματα και τη συνακόλουθη αντιδημοκρατικότητά τους εξαιτίας της ύπαρξης αυτής. Τον Μίχελς δεν τον ενδιαφέρει αν οι ολιγαρχίες αυτές είναι αποτελεσματικές, αν θέτουν ορθολογικούς και υλοποιήσιμους στόχους και αν χρησιμοποιούν τα ηγετικά τους χαρίσματα για την επίτευξη των στόχων αυτών· εκείνο που τον ενδιαφέρει είναι ο τρόπος με τον οποίο οι ολιγαρχίες αυτές εξυπηρετούν τα ιδιαίτερα συμφέροντά τους, εκμεταλλευόμενες τις μάζες για να ενισχύσουν ή να διευρύνουν την εξουσία τους. Για το στοχαστή αυτόν, το σημαντικό δεν είναι αν η κομματική οργάνωση είναι πειθαρχημένη και αποδοτική, αλλά το αν πραγματώνει τη δημοκρατία στο εσωτερικό της, όρος απαραίτητος για να πραγματώσει τη δημοκρατία στο σύνολο της κοινωνίας, εφόσον «εσωτερική» και «εξωτερική» δημοκρατία για τον σοσιαλιστικής καταγωγής Μίχελς είναι έννοιες αλληλένδετες. Ο Μίχελς δεν θα μπορούσε να αποδεχθεί ως δημοκρατική μια ελιτιστική αντίληψη της δημοκρατίας, μια αντίληψη, δηλαδή, η οποία θεωρεί ότι το να αποφαινεται ελεύθερα η ανοργάνωτη μάζα των πολιτικά ανενεργών ατόμων για το ποια από τις ανταγωνιζόμενες οργανωμένες μειοψηφίες θα κυβερνά αποτελεί ουσιώδη όρο δη-

μοκρατικής λειτουργίας. Την ελιτιστική αυτή αντίληψη της δημοκρατίας, που είχε υιοθετήσει τόσο ο μέντοράς του Βέμπερ όσο και στις τελευταίες του διατυπώσεις ο «προστάτης» του στο πανεπιστήμιο του Τορίνο Μόσκα, ο απογοητευμένος σοσιαλιστής Μίχελς την απορρίπτει. Για τον Μίχελς, το γεγονός ότι επιτελείται απρόσκοπτα το παιχνίδι του ανταγωνισμού ανάμεσα στις κομματικές ολιγαρχίες και ότι τελικά ο δήμος είναι αυτός που αποφασίζει για το ποια ολιγαρχία θα εκλέξει δεν συνιστά δημοκρατία, εφόσον οι ολιγαρχίες αυτές αποτελούν προϊόντα ενός αντιδημοκρατικού καταμερισμού εργασίας. Και αυτόν τον καταμερισμό εργασίας ο Μίχελς τον θεωρεί αντιδημοκρατικό, γιατί υιοθετεί μια ρουσσική αντίληψη της δημοκρατίας.

Για τον Μίχελς η δημοκρατία δεν μπορεί να νοηθεί με άλλον τρόπο παρά ως άμεση συμμετοχή όλων των μελών ενός κόμματος σε όσα ζητήματα αφορούν στη διαμόρφωση του συλλογικού βίου. Κατά συνέπεια, η ύπαρξη αντιπροσώπων, οι οποίοι δεν δεσμεύονται από επιτακτική εντολή και οι οποίοι απαλλάσσονται οριστικά από την υποταγή στο λαό, παραβιάζει την αρχή της δημοκρατίας. «Η αντιπροσώπευση σημαίνει ολιγαρχία», γράφει ο Μίχελς, και αυτό όχι μόνο γιατί οι αντιπρόσωποι της βάσης του κόμματος αναπτύσσουν τα δικά τους ιδιαίτερα συμφέροντα, όπως ήδη είδαμε στα όσα γράφει περί συντηρητικοποίησης των ηγετών του κόμματος, αλλά και γιατί ο Μίχελς, χρησιμοποιώντας τον ρουσσικό ορισμό της δημοκρατίας, πιστεύει ότι οι αντιπρόσωποι αποτελούν ολιγαρχία για τον απλό λόγο ότι είναι αντιπρόσωποι.

Παρά τούτα, ο Μίχελς κλείνει τα *Πολιτικά κόμματα* με μια δήλωση πίστης στη δημοκρατία: το τελευταίο μήνυμα του βιβλίου του είναι η ανάγκη πάλης για να αναχαιτισθούν όλες εκείνες οι καταστροφικές για τη δημοκρατία τάσεις που η ίδια η δημοκρατία γεννά. Αρκετοί αναλυτές της σκέψης του, παίρνοντας κατά γράμμα αυτές τις διαβεβαιώσεις του Μίχελς, καταλήγουν στο αβίαστο συμπέρασμα ότι το βιβλίο αυτό είναι μια θερμή συνηγορία υπέρ της δημοκρατίας και μάλιστα μια συνηγορία αποτελεσματική στο βαθμό που λαμβάνει υπόψη της τους πραγματικούς κινδύνους που απειλούν την ομαλή λειτουργία της και, κατά συνέπεια, αποπειράται να τη θωρακίσει με επιτυχία. Η υιοθέτηση μιας τέτοιας άποψης παραγνωρίζει όμως ότι ο Μίχελς συνηγορεί στον επίλογο υπέρ της δημοκρατίας, αφού προηγουμένως

μοκρατικής λειτουργίας. Την ελιτιστική αυτή αντίληψη της δημοκρατίας, που είχε υιοθετήσει τόσο ο μέντοράς του Βέμπερ όσο και στις τελευταίες του διατυπώσεις ο «προστάτης» του στο πανεπιστήμιο του Τορίνο Μόσκα, ο απογοητευμένος σοσιαλιστής Μίχελς την απορρίπτει. Για τον Μίχελς, το γεγονός ότι επιτελείται απρόσκοπτα το παιχνίδι του ανταγωνισμού ανάμεσα στις κομματικές ολιγαρχίες και ότι τελικά ο δήμος είναι αυτός που αποφασίζει για το ποια ολιγαρχία θα εκλέξει δεν συνιστά δημοκρατία, εφόσον οι ολιγαρχίες αυτές αποτελούν προϊόντα ενός αντιδημοκρατικού καταμερισμού εργασίας. Και αυτόν τον καταμερισμό εργασίας ο Μίχελς τον θεωρεί αντιδημοκρατικό, γιατί υιοθετεί μια ρουσσική αντίληψη της δημοκρατίας.

Για τον Μίχελς η δημοκρατία δεν μπορεί να νοηθεί με άλλον τρόπο παρά ως άμεση συμμετοχή όλων των μελών ενός κόμματος σε όσα ζητήματα αφορούν στη διαμόρφωση του συλλογικού βίου. Κατά συνέπεια, η ύπαρξη αντιπροσώπων, οι οποίοι δεν δεσμεύονται από επιτακτική εντολή και οι οποίοι απαλλάσσονται οριστικά από την υποταγή στο λαό, παραβιάζει την αρχή της δημοκρατίας. «Η αντιπροσώπευση σημαίνει ολιγαρχία», γράφει ο Μίχελς, και αυτό όχι μόνο γιατί οι αντιπρόσωποι της βάσης του κόμματος αναπτύσσουν τα δικά τους ιδιαίτερα συμφέροντα, όπως ήδη είδαμε στα όσα γράφει περί συντηρητικοποίησης των ηγετών του κόμματος, αλλά και γιατί ο Μίχελς, χρησιμοποιώντας τον ρουσσικό ορισμό της δημοκρατίας, πιστεύει ότι οι αντιπρόσωποι αποτελούν ολιγαρχία για τον απλό λόγο ότι είναι αντιπρόσωποι.

Παρά ταύτα, ο Μίχελς κλείνει τα *Πολιτικά κόμματα* με μια δήλωση πίστης στη δημοκρατία: το τελευταίο μήνυμα του βιβλίου του είναι η ανάγκη πάλης για να αναχαιτισθούν όλες εκείνες οι καταστροφικές για τη δημοκρατία τάσεις που η ίδια η δημοκρατία γεννά. Αρκετοί αναλυτές της σκέψης του, παίρνοντας κατά γράμμα αυτές τις διαβεβαιώσεις του Μίχελς, καταλήγουν στο αβίαστο συμπέρασμα ότι το βιβλίο αυτό είναι μια θερμή συνηγορία υπέρ της δημοκρατίας και μάλιστα μια συνηγορία αποτελεσματική στο βαθμό που λαμβάνει υπόψη της τους πραγματικούς κινδύνους που απειλούν την ομαλή λειτουργία της και, κατά συνέπεια, αποπειράται να τη θωρακίσει με επιτυχία. Η υιοθέτηση μιας τέτοιας άποψης παραγνωρίζει όμως ότι ο Μίχελς συνηγορεί στον επίλογο υπέρ της δημοκρατίας, αφού προηγουμένως

έχει προσπαθήσει να καταδείξει τη δομική αδυναμία πραγμάτωσής της και ότι μια τέτοια συνηγορία είναι κατά συνέπεια ένα απλό ευχολόγιο χωρίς πρακτικά αποτελέσματα στο επίπεδο της θεωρίας. Εξάλλου η μετέπειτα πορεία του Μίχελς τόσο σε προσωπικό επίπεδο με την ένταξή του στο ιταλικό φασιστικό κόμμα και το διορισμό του στο πανεπιστήμιο της Περούτζια –ένα από τα τρία που ίδρυσε ο Μουσολίνι για να διαμορφώσει μια καινούργια γενιά στελεχών στην υπηρεσία του φασιστικού κράτους– όσο και στο επίπεδο του θεωρητικού του έργου με την αποκλειστική του ενασχόληση με την ποιότητα της φασιστικής ελίτ, δείχνουν ότι το υπέρ δημοκρατίας ευχολόγιο δεν αποτελεί οργανικό κομμάτι της θεωρίας του, αλλά μια απλή παρενθεση. Παρότι οι τελευταίες παρατηρήσεις εμπεριέχουν το μεθοδολογικό κίνδυνο μιας, με βάση ύστερες αναπτύξεις, επανανάγνωσης των *Πολιτικών κομμάτων*, και άρα της παραχάραξης του πραγματικού νοήματός τους, πιστεύουμε ότι η προσήλωσή του στο ρόλο του χαρισματικού ηγέτη Μουσολίνι, ο οποίος με τις «υπερφυσικές» του δυνατότητες κατόρθωσε να καταλύσει το συντηρητισμό των οργανώσεων, να συνεγείρει τις απαθείς μάζες και να τις οδηγήσει στην εκπλήρωση υπέρτατων στόχων, είναι μια φυσική συνέχεια της ελιτιστικής θεωρίας όπως αυτή εκτίθεται στα *Πολιτικά κόμματα* και όχι μια ριζική στροφή ενός πεισμένου δημοκράτη. Βέβαια, ο ελιτισμός με την πίστη του στην παντοτινή κυριαρχία των μειοψηφιών, δεν έχει ως μοναδική έκβαση την υιοθέτηση φασιστικών θεωριών, όπως μαρτυρεί εξάλλου το έργο των Μόσκα, Βέμπερ, Σουμπέτερ (Schumpeter) κ.ά.: αναντίρρητα όμως ο φασισμός ανήκει στις δυνάμεις του ελιτιστικού επιχειρήματος και στην περίπτωση του Μίχελς μπορούμε να διαπιστώσουμε τη συνέχεια αυτή.

Τα *Πολιτικά κόμματα* ανήκουν σε ένα συγκεκριμένο ιδεολογικο-πολιτικό ρεύμα, που διαμορφώνεται στο γύρισμα του αιώνα: το ρεύμα αυτό υιοθετεί μια έντονα απορριπτική στάση απέναντι στην ορμητική είσοδο των δημοκρατών και των ιδεών τους στο πολιτικό προσκήνιο. Οι εμπνευστές του ρεύματος αυτού είναι φιλελεύθεροι οι οποίοι θεωρούν ότι το μέλλον των κοινωνιών πρέπει να εναποτίθεται στα χέρια των λίγων πλουσίων και μορφωμένων – οι όροι αυτοί εξάλλου την εποχή εκείνη ταυτίζονται – και ότι ο νόμος του αριθμού, που υιοθετούν οι δημοκράτες, δεν μπορεί παρά να έχει καταστρεπτικά αποτελέσματα. Ο Μίχελς, παρότι η πολιτική καταγωγή του δεν

είναι φιλελεύθερη, υιοθετεί τις θέσεις του ρεύματος αυτού, και αξιοποιώντας την πλούσια εμπειρία του από τις μαζικές οργανώσεις, του προσδίδει μια καινούργια δυναμική, χωρίς όμως να ξεφεύγει από το βασικό πλαίσιο του. Η ανάδειξη του δημοκρατικού εγχειρήματος όχι ως μιας επίπονης και δύσκολης διαδικασίας αλλά ως ενός δομικά αδύνατου στόχου υπηρετεί τις βασικές επιλογές αυτού του φιλελεύθερου αντιδημοκρατικού ρεύματος, που είναι η απόρριψη της αξίωσης των δημοκρατών για μια διακυβέρνηση των πολλών. Ταυτόχρονα, μια τέτοια απόρριψη αφορά και στους σοσιαλιστές, εφόσον στη συλλογιστική του ρεύματος αυτού ο σοσιαλισμός είναι μια απλή διεύρυνση των στόχων της δημοκρατίας. Η για τόσα χρόνια απεικόνιση των θεωριών των Παρέτο, Μόσκα και Μίχελς ως θεωριών οι οποίες στρέφονται βασικά εναντίον των σοσιαλιστών οφείλει να τροποποιηθεί, λαμβάνοντας υπόψη της το παραπάνω στοιχείο, ότι δηλαδή οι ελιτιστικές θεωρίες είναι αντισοσιαλιστικές στο βαθμό που είναι αντιδημοκρατικές· αρνούνται πρωταρχικά τη θεμελιώδη αξίωση για ισότητα των πολιτικών δικαιωμάτων, γιατί θεωρούν μια τέτοιου είδους ισότητα ως το πρώτο βήμα μιας πορείας που οδηγεί αναπόφευκτα στην κοινωνική και οικονομική ισότητα.

Ενδιαφέρουσα στο έργο του Μίχελς είναι η πληθώρα των περιγραφών φαινομένων τα οποία σχετίζονται με τους επαναστατικούς σχηματισμούς των αρχών του αιώνα. Βέβαια, η γνώση του Μίχελς περιορίζεται, μολονότι ο ίδιος έχει την αξίωση της καθολικότητας για τη θεωρία του, στα σοσιαλιστικά κόμματα της Δυτικής Ευρώπης, και ιδιαίτερα σε αυτά της Γερμανίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας. Έτσι, ο στενός και περιορισμένος χαρακτήρας του εμπειρικού δείγματος, σε συνδυασμό με τον έντονο ιδεολογικό χαρακτήρα των θέσεών του, καθιστά επισφαλή τα συμπεράσματά του και ιδιαίτερα αυτά που αφορούν στον αναπότρεπτο συντηρητισμό των κάθε είδους επαναστατικών οργανώσεων· η καλύτερη απόδειξη του εύθραυστου χαρακτήρα των πορισμάτων του είναι η αδυναμία του σχήματός του να ερμηνεύσει εμπειρίες οι οποίες ούτε γεωγραφικά ούτε χρονικά απείχαν πολύ από το επίκεντρο του ενδιαφέροντός του, όπως αυτή του μπολσεβικικού κόμματος και της Ρωσικής Επανάστασης του 1917 που ακολούθησε.

Το έργο του Μίχελς δεν πάσχει όμως μόνο από το δυτικοευρωπαϊοκεντρισμό του δείγματός του, αλλά και από το γεγονός ότι προ-

σφεύγει εύκολα σε γενικεύσεις και μάλιστα χρησιμοποιώντας έννοιες οι οποίες πάσχουν από στοιχειώδη έλλειψη επεξεργασίας. Κεντρικές έννοιες της θεωρίας του όπως η «οργάνωση», η «γραφειοκρατία», η «ολιγαρχία» ουδέποτε τυγχάνουν ενός προσδιορισμού του ακριβούς περιεχομένου τους και χρησιμοποιούνται αδιάκριτα, η μια στη θέση της άλλης, χωρίς ο Μίχελς να αισθάνεται την ανάγκη να προσδιορίσει τους λόγους για τέτοιου είδους αλληλοεπικαλύψεις. Ένα τέτοιου είδους κενό δεν μπορεί να αποδοθεί μόνο στο γεγονός ότι ο Μίχελς είναι περισσότερο ένας ετερόφωτος παρά ένας αυτόφωτος θεωρητικός, με αποτέλεσμα να δανείζεται προς άμεση χρήση έννοιες από άλλους χωρίς να τις επεξεργάζεται ο ίδιος, αλλά κυρίως στο ότι το έργο του υποτάσσεται τελικά σε πολεμικούς στόχους και στις αναγκαιότητες που επιβάλλουν τέτοιου είδους στόχοι. Παρά τη δήλωση προθέσεων για μια αξιολογικά ουδέτερη επιστήμη, το εγχείρημα του Μίχελς υπακούει τελικά στους καταναγκασμούς που επιβάλλει η άμεση άρνηση και η απόρριψη των δημοκρατικών και σοσιαλιστικών αξιώσεων.